

ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Олена Корж

Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка

Анотація:

У статті актуалізується проблема формування релігійно-національної ідентичності молоді, наводяться результати теоретичного аналізу розвитку уявлень про формування релігійно-національної ідентичності, висвітлюються різні підходи до визначення рівнів, статусів ідентичності особистості та їх співвідношення. Автор підкреслює, що сучасні інтеграційні світові процеси зумовлюють кардинальні зміни в педагогічній теорії та практиці, стають одним із визначальних чинників національної самоідентифікації особистості, що забезпечує засвоєння національних і загальнолюдських цінностей.

Ключові слова:

ідентичність; нація; етнос; духовний розвиток; релігійне виховання; національна держава; політична нація.

Анотация:

Корж Елена. Формирование религиозно-национальной идентичности как педагогическая проблема.

В статье актуализируется проблема формирования религиозно-национальной идентичности молодежи, приводятся результаты теоретического анализа развития представлений о понятии религиозно-национальной идентичности, освещаются различные подходы к определению уровня, статусов идентичности личности, и их соотношение. Автор подчеркивает, что современные интеграционные мировые процессы определяют кардинальные изменения в педагогической теории и практике, становятся одним из определяющих факторов национальной самоидентификации личности, что обеспечивает усвоения национальных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова:

идентичность; нация; етнос; духовное развитие; религиозное воспитание; национальное государство; политическая нация.

Resume:

Korzh Olena. The formation of religious-national identity as a pedagogical problem.

The article represents the results of theoretical analysis dealing with the evolution of views on the concept of religious-national identity, different approaches to the level defining, personal identity statuses and their relations. Modern integration world processes determine cardinal changes in the pedagogical theory and practice, they become one of the determinatives of personality's national self-identification which provides acquiring of national and common to all mankind values. The problem of the youth's religious-national identity formation is considered relevant today.

Key words:

identity; nation; ethnicity; spiritual development; religious education; nation-state; political nation.

Постановка проблеми. Духовна специфіка сучасного світорозуміння істотно відрізняється від тих закономірностей, які виникли на попередніх етапах історії. Позитивне розв'язання соціальних, економічних і політичних проблем, успішний хід реформування країни не можна здійснити без формування релігійно-національних цінностей. Актуалізація національної і релігійної свідомості, нові політичні реалії, модернізаційні процеси в суспільстві стали потужними чинниками впливу на найактивнішу частину суспільства – молодь.

Зважаючи на всю складність і суперечливість феномена релігійно-національної ідентичності в Україні, враховуючи її тривалу відсутність у роки радянської влади, зазначимо, що формування релігійності, національності населення, і, особливо в молодіжному середовищі, заслуговує на увагу. На сучасному етапі процес ідентифікації ускладнюється ще й тим, що релігійна та національна сфери суспільства представлені широким спектром течій. Тому ідентифікація є дуже складною для населення, зокрема для молоді. Оскільки явище релігійно-національного самовизначення виникло й почало формуватися порівняно недавно, то процес чіткої та глибоко осмисленої релігійно-національної ідентичності у середовищі молодих людей ускладнюється

низкою чинників, що потребують більш ретельного вивчення й аналізу, а сам процес релігійно-національної ідентичності ще тільки викристалізовується. У зв'язку з цим особливо відчутна необхідність педагогічного дослідження проблем релігійно-національної ідентифікації молоді як особливої групи, яка є потенціалом суспільного розвитку і стратегічним ресурсом держави. У цьому контексті дослідження набуває наукової актуальності та практичної значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спробу обґрунтувати науково-педагогічні засади формування релігійно-національної самосвідомості українців уперше зробили видатні українські педагоги С. Русова та Г. Ващенко. Проте, на відміну від інших форм і типів самосвідомості (історичної, економічної тощо), національна та релігійна самосвідомість в Україні тривалий час залишалася для науковців забороненою темою для дослідження.

Теоретичну основу нашого дослідження становлять наукові положення філософії, етнопсихології та історії педагогіки, у яких йдеться про те, що українцям притаманні певні особливі риси світогляду й менталітету, які враховувала українська система виховання, і у якій релігійно-національне виховання становило ідеологічну основу. Вони сформульовані у працях таких учених, як Я. Коменський,

Г. Песталоцці, Ф. Фребель, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, Ю. Дзерович, Я. Ярема, М. Галушинський, В. Сухомлинський, О. Кульчицький, О. Вишневецький, С. Гончаренко, І. Матюша, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фіцули, М. Чепіль. Результати їх досліджень можуть стати підґрунтям для фундаментального системного вивчення теоретико-методологічних засад формування релігійно-національної самосвідомості особистості в сучасних умовах. До цього часу теорія і практика формування релігійно-національної самосвідомості молоді не були предметом системного дослідження в педагогіці.

Помітним внеском у розуміння української національно-релігійної ідентичності стали праці українських учених О. Кульчицького, Б. Цимбалістого, С. Єфремова, В. Липинського. Українська національна картина світу в контексті європейської культури, гендерні аспекти української національної традиції ще не набули належного висвітлення, тому виникає необхідність посилити компаративістські розвідки в українській філософії культури.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є педагогічне обґрунтування особливостей релігійно-національної ідентичності молоді.

Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- вивчити теоретичні підходи до порушеної проблеми;
- проаналізувати взаємозв'язок між релігійною та національною ідентичністю;
- схарактеризувати чинники, що впливають на релігійно-національну ідентичність у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійно-національне виховання молодого покоління є одним із найбільш актуальних і складних питань. Воно потребує дуже серйозного теоретико-методологічного обґрунтування й надзвичайно виваженого, толерантного підходу щодо практичного розв'язання. Теоретична розробка мети і завдань, принципів, методів, змісту, а також форм і засобів їх практичної реалізації без урахування набутих вітчизняної педагогічної спадщини у цій сфері не буде повною. Важливою передумовою творчого використання набутого досвіду в цій царині є його глибокий аналіз і якісно нове переосмислення у світлі сучасних проблем і потреб.

У педагогічній спадщині С. Русової – фундатора національної системи виховання в Україні – чільне місце посідає проблема духовного розвитку та релігійного виховання. Релігійне виховання, на її думку, є важливим

засобом духовного розвитку [11, с. 202]. Педагог проголосила першу педагогічну заповідь духовного розвитку – релігійний інстинкт потрібно підтримувати й виховувати [11, с. 205]. На переконання С. Русової, дитина схильна уявляти ідеальною ту людину, яка живе в її думці. Особистість відчуває, що десь повинно існувати «таке «Я», яке відповідає ідеалу милосердя, любові, краси, правди, і присутність якого викликає бажання стати якомога ближче до цього майже реального ідеалу» [11, с. 202].

Професор Г. Ващенко у своїх працях багато уваги приділяв проблемам виховного ідеалу як мети виховання. В основу виховного ідеалу він поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра й боротьби зі злом, побудову справедливого ладу, на засадах любові та краси. Ці моральні цінності Г. Ващенко виводив із християнської віри і релігії. Створений ним виховний ідеал українця ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на духовних здобутках українського народу. Власне, ці принципи склалися упродовж століть і є традиційними в житті та побуті українського народу. Традиційними рисами українського народу є працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щиросердність і гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, замилювання красою та мистецькою творчістю, музикою, співом, танцями; вірність у коханні, статева стриманість і здоровий сімейний побут тощо. Ці риси є основою української ментальності [1].

Всесвітньо відомі педагоги Я. Коменський [7], Г. Песталоцці [10], Ф. Фребель [14] надавали аспекту виховання особливої значущості, вбачали в ньому невичерпне джерело морально-етичного виховання. У їх поглядах на моральне виховання відчувається вплив християнської етики, вони часто звертаються до Святого писання, цитують і переказують святих отців церкви. Серед моральних якостей, на яких наголошують названі педагоги, є помірність у їжі й питві, охайність, повага до старших, шанобливість, правдивість, справедливість, благодійність, звичка до праці, стриманість, терплячість, делікатність, готовність служити старшим, витонченість манер, гідність, витриманість, скромність – вони становлять кодекс гуманістів і поборників загальнолюдського братства й мирної праці.

Французький просвітителю Ж.-Ж. Руссо метою виховання визначав не підготовку фахівця в певній галузі практичної чи теоретичної діяльності, а високий і нормальний розвиток природних та духовних властивостей людини. Розвинена людина зуміє згодом оволодіти будь-

яким фахом. Вона не тільки має знання та гуманні почуття, а й здатна до праці не лише розумової, а й фізичної [6].

В основу педагогічної системи К. Ушинського покладена ідея народності. Під народністю відомий педагог розумів своєрідність кожного народу, детерміновану його історичними та географічними умовами. Рисою, характерною для народності, на думку К. Ушинського, є громадськість. Він був переконаний у тому, що народна ідея виховання потребує широкої громадської атмосфери навколо себе й не може бути реалізована без залучення найширших громадських сил. Педагог уважав, що основними завданнями народної школи у вихованні особистості є виховання патріотизму засобами рідної мови, яка не тільки виражає духовні якості народу, а є і найкращим його наставником, що вчив народ ще тоді, коли не було ні книжок, ні школи [13, с. 79–92].

Сучасна дослідниця О. Сухомлинська накреслює шляхи духовного виховання дітей, залучення їх до християнства. Насамперед, це національні свята, звичаї, обряди, традиції українського народу, які «приваблюють своєю красою або своєю архаїчною наївною простотою, такою близькою до душі» [12, с. 37].

Перекидаючи місток у наше сьогодення, науковець О. Вишневський пише: «Якщо ж ідеться про майбутнє життя дитини у вільному суспільстві, про її здатність до керування своєю поведінкою, то доміняючою тут стає сумніння. А сумніння – серцевина Душі, яку неможливо осягнути раціоналістичним мисленням. Тут не обійтися без віри, волі й розуму самої дитини. Звідси визнаємо Божественне начало в людині, її право на участь у власному вихованні. От де, проблема методів постає в цілком іншому ракурсі. З одного боку, це переоцінка відомих методів виховання у бік демократизації, а з іншого – шлях до душі дитини, її участі в духовних відправах, у молитві, у добродійності. Мусимо зробити «прорив» у наукових засадах педагогіки, як, зрештою, і в нашій свідомості, і визнати, що нею можуть бути лише чисті джерела, незабруднені антихристиянськими цінностями» [2, с. 45–49].

Ю. Дзєрович пропонує як єдино можливий фундамент виховних технологій християнське вчення. Лише християнство володіє відповідним і достатнім арсеналом виховних засобів і найбільш досконалим ідеалом – прикладом для наслідування, що органічно поєднує в собі людську й надприродну сутність. Тільки воно розглядає людину в усій повноті та цілісності, її душу й тіло. Принагідно зазначимо, що відповідно до православної віри людина складається з тіла, душі та Духу. Найвищу позицію посідає Дух. Душа людини – це

своєрідна сила, покликана керувати тілом. Сферами її прояву є думки, почуття й бажання [4, с. 48]. Християнське виховання, спираючись на етику, лейтмотивом якої є любов до ближнього, «умертвіння й Дух жертвовності», є чи не єдиною теорією, здатною виховувати непересічні особистості, «повні щирої посвяти й безінтересовної жертви на престолі любові до Батьківщини». Такі ж думки висловлював і отець А. Шептицький, наголошуючи, що християнські ідеали та мораль вимагають від людини ґрунтовної праці в напрямі самовдосконалення [5, с. 274].

Вивченню й висвітленню українського світогляду та духовності приділив значну увагу Я. Ярема. На переконання науковця, релігійність кожного народу є своєрідною, має свої специфічні форми вияву, які є надбанням культури етносу й увіходять як неодмінний складник до її цілісного вираження. Лише за умови свідомого входження індивіда в життя етносу, сприйняття як своєї всієї його культури він може розкрити свої здібності, здобути власну самість, жити в істині своєї віри [17, с. 31–40].

На думку І. Мірчука, пошук життєвої правди, її суть ніколи не знаходять свого вираження в чистій абстракції, а прагнуть до практичного вияву в чуттєво-релігійному наставлянні життя, в етичному ладі, у трактуванні світових подій. Саме ці чинники виявляють найсильніший зв'язок із національними моментами, ніж це буває за абстрактних, відірваних від життя спекуляцій європейського мислення. Для того, аби правильно зрозуміти основні елементи українського світогляду, І. Мірчук звертає увагу на засади психічної структури українців, яким притаманна значна перевага чуттєвого елемента, емоційного над розумовим, раціональним. Первісне відчуття, сильно вкорінене в глибинах душ, є основним мотивом усієї діяльності українців [9, с. 7–11].

С. Гончаренко вважає моральне виховання одним із найважливіших напрямів виховання, що полягає «в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології» [3, с. 216]. Тому морально-релігійне виховання є процесом цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття й формування поведінки людини відповідно до етичних норм релігії.

Основну увагу у своїх працях О. Кульчицький звертає на проблеми української людини, української духовності. Добре знаючи культуру й історію України, учений прагнув пояснити суть людської особистості, її походження, самозвершення та призначення.

У своїй праці «Риси характерології українського народу» О. Кульчицький зазначає, що таким чином, розглянувши основні причини формування українського національного характеру, «виявляють у своєму діянні збіжність, конвергенцію, виробляючи таким чином приблизно спільну для всіх українців психіку, інші чинники розбіжністю, дивергенцією свого діяння в більшій чи меншій мірі спричиняють дивергенцію національного типу та типи регіональні чи культурно-територіальні» [8, с. 717].

Основи світогляду Б. Цимбалістого були закладені сімейним вихованням, де релігійність і націоналізм тісно перепліталися в патріотичних колах Західної України міжвоєнних років, до яких належали його батьки. Учасник національного руху, Б. Цимбалістий багато уваги приділяв питанням українського життя, формуванню національної свідомості, збереження українцями своєї ідентичності, державного відродження України. Своїм завданням він уважав підняття рівня політичної культури серед українців, вироблення любові до культурних цінностей, толерантності до поглядів інших, відповідальності за естафету поколінь. На думку дослідника, у розвитку та збереженні українським народом своєї ідентичності значна роль належить церкві, яка може стати одним із важливих інститутів, що допоможе зберегти національну ідентичність українців, насамперед, розселених у діаспорі. Всупереч запереченням деяких учених Б. Цимбалістий був переконаний в існуванні феномена національного характеру, на який істотно впливають біологічні, геопсихічні, історичні, культурно-моральні та глибинно-психічні чинники. Але особливу роль тут все-таки відіграють, на думку науковця, соціально-культурні чинники, оскільки саме умовно-психічні процеси й акти визначають поставу, норми і форми реальної людини будь-якої соціальної групи [15, с. 94–105].

Висновки. Проблеми релігійно-національної ідентичності були і залишаються об'єктом вивчення багатьох науковців, найвідомішими серед яких є С. Русова, Г. Ващенко,

Я. Коменський, Г. Песталоцці, Ф. Фребель, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, Ю. Дзерович, Я. Ярема, М. Галушинський, В. Сухомлинський, О. Кульчицький, О. Вишневецький, С. Гончаренко, І. Матюша, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фіцула, М. Чепіль. Розглянувши рівень історіографічної розробки порушеної у статті проблеми, зазначимо, що спеціального дослідження, присвяченого аналізу процесу формування релігійно-національної ідентичності особистості на сьогодні немає. Аналіз сучасної ситуації дав змогу виявити актуальні проблеми та протиріччя процесу формування релігійно-національної ідентичності молодого покоління, а також уможливив з'ясування тих механізмів, які сприятимуть самовизначенню населення нашої країни як громадян України, що зрештою стане гарантом успішного розвитку суспільства й держави.

Релігійно-національна ідентичність являє собою співвіднесеність соціального суб'єкта з нацією, її релігією, символами, цінностями, культурою, історією, територією, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами і розкривається через такі опорні смисли, як релігійно-національні почуття, релігійно-національна свідомість, релігійно-національний характер, ментальність, релігійно-національні образи світу, релігійно-національна ідея.

Основними чинниками, які визначають формування релігійно-національної ідентичності, є етнічна територія, мова та культура, єдиний економічний простір, релігія, спільні історичні міфи та історична пам'ять, єдині закони тощо.

Релігійно-національна ідентичність визначається змістом ідей, цінностей, смислів і рівнем духовності «носіїв національних ознак», здатністю суб'єктів національних відносин до усвідомлення інтересів своєї спільноти й об'єктивних потреб суспільного розвитку, до прийняття суверенних рішень і адекватних відповідей на «виклики часу».

Список використаних джерел

1. Ващенко Г. Г. Задача національного виховання української молоді / Г. Г. Ващенко // Сочинения. Т. 5: Болезни в области национальной памяти. – К.: Школьник – Фада ЛТД, 2000. – С. 172.
2. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. І. Вишневецький. – [3 є вид., доопр. і доп]. – К.: Знання. – 2008. – 568 с.

References

1. Vashchenko, G. (2000). *The problem of national education for the Ukrainian youth. The disease in the field of national memory*. Kyiv: Shkolnik. – Fada Ltd. [in Russian].
2. Vyshnevs'kyi, O. I. (2008). *Theoretical grounds of modern Ukrainian pedagogy*. 3rd edition. Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
4. Dzerovych, Yu. (1929). *Reanimation of the science of religion by methods of «School of Work»*. Nyva.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Дзерович Ю. Оживлення науки релігії методом «Школи праці» /Ю. Дзерович // Нива. – 1929. – № 2. – С.48.
5. Дзерович Ю. Християнське релігійно-моральне виховання молоді] /Ю. Дзерович // Нива. – 1935. – № 11. – С.372
6. Зазюка І. А. Педагогічна майстерність / І.А. Зазюка. – К., 1997 – 349 с.
7. Коменский, Я.А. «Великая дидактика». - Избранные педагогические сочинения / Я.А. Коменский. – М.: Учпедгиздат., 1955. – 655 с.
8. Кульчицький О. Риси характерології українського народу /О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 708-718.
9. Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики / І.Мірчук. Прага, 1942. – 17с.
10. Песталоцці Й.Г. Избранные педагогические произведения: в 2-х томах / под ред. В.А. Ротенберга, В.М. Кларин. – Т.1. – М.: Педагогика, 1981. – 336 с.
11. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори / С.Ф. Русова. – К.: Освіта, 1996. – С. 202-206.
12. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських духовних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2004. – № 4. – С.37.
13. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1949. – 418 с.
14. Фребель Ф. Будем жить для своих детей: ст., советы и рекомендации / Ф. Фребель; сост. и авт. предисл. Л. М. Волобуева. – М.: Карапуз, 2001. – 288 с.
15. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б.Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 94-105.
16. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / Ж. Юзвак // Філософська думка. – 1999. – № 9. – С. 141.
17. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Я.Ярема // Рідна школа. – 1992. – №5-6. – С. 31-40.
- 2.[in Ukrainian].
5. Dzerovych, Yu. (1935). *Christian religious and moral education of youth*. Nyva. 11. [in Ukrainian].
6. Zaziuka, I. A. (1997). Pedagogical art. Ed. I. A. Zaziuka. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Komensky, J. A. (1955). «*Great didactics*» - *Selected works on pedagogy*. Moscow: Uch. ped. izdat. [in Russian].
8. Kulchyts'kyi, O. (1995). *Characterology features of the Ukrainian people*. Encyclopedia of Ukrainian Studies. General information. Reprinted in Ukraine . – Vol. 2. – Kyiv: Ukrainian Institute of Archeology and Source Studies named after M. S. Hrushevs'kyi NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
9. Mirchuk, I. (1942). *The worldview of the Ukrainian people: Attempt of description*. Prague. [in Ukrainian].
10. Pestalozzi, I. G. (1981). *Selected pedagogical works: In 2 vol*. Ed. V.A. Rotenberg, V.M. Klarin. V.1. Moscow: Pedagogika. [in Russian].
11. Rusova, S. F. (1996). *Selected pedagogical works*. Kyiv: Osvida. [in Ukrainian].
12. Sukhomlyins'ka, O. V. (2004). *Conceptual bases of the individual spirituality formation based on Christian spiritual values*. Shlyakh osvity. 4. [in Ukrainian].
13. Ushins'kyi, K. D. (1949). *Selected pedagogical works*. Kyiv: Radyans'ka shkola. [in Ukrainian].
14. Frobel, F. (2001). *Let us live for our children: papers, advice and recommendations*. Foreword by L.M. Volobueva. Moscow: Karapuz. [in Russian].
15. Tymbalistyi, B. (1994). *Political culture of Ukrainians*. Suchasnist'. 3. 94-105. [in Ukrainian].
16. Yuzvak, J. (1999). *Spirituality as a psychological phenomenon: the structure and development factors*. Filosofs'ka dumka. 9. [in Ukrainian].
17. Yarema, Ya. (1992). *Ukrainian spirituality in its cultural and historical manifestations*. Ridna shkola. [in Ukrainian].

Рецензент: Москальова Н.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Корж Олена Олександрівна
Полтавський національний педагогічний
університет ім. В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава,
36003, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v1i12.866

Надійшла до редакції: 04.05.2014 р.
Прийнята до друку: 19.05.2014 р.